

Наручні браслети із ранньосередньовічного шару Пастирського городища

Городище, яке розташоване поблизу с.Пастирського Смілянського р-ну Черкаської обл. в ур. Жарище, окрім скіфських нашарувань, має дуже цікаві культурні залишки часу початків раннього середньовіччя. У останній чверті VII - середині VIII ст. воно було крупним ремісничим осередком де, поруч із гончарами та ковалями, працювали високопрофесійні ювеліри, які при обробці кольорових та благородних металів застосовували технологічні прийоми та наслідували художній стиль майстрів Балкано-Дунайського регіону¹

Впродовж багаторічних досліджень Пастирського городища, які було започатковано В.В. Хвойкою у 1898 р., там зібрано сотні металевих ювелірних виробів. То найрізноманітніші фібули, підвіски, скроневі кільця тощо, більшість з яких походить із до-революційних зборів. Впродовж тривалого часу, позначеного лихоліттями двох Світових та громадянської війн, діяльністю приватних колекціонерів, “культурними перетвореннями” соціалізму, пастирська колекція ювелірних виробів була розпорошена. Частина виробів була втрачена назавжди. Нам довелося прикласти чимало зусиль з'ясовуючи їх долю.

Серед ювелірних виробів Пастирського городища значну частину складають наручні браслети. Нами обліковано 33 екземпляри, які зберігаються у музеях, та зібрано дані про 15 із публікацій і музейних каталогів. У Національному музеї історії України (м. Київ) є 10 таких виробів, 2 з яких опубліковано в “Древностях Придніпровья”²; у колекції Державного історичного музею (м.Москва)—7. У Пастирському скарбі 1949 р., який зберігається у МІКУ, налічується 2 браслети³, серед матеріалів зібраних у місцевих жителів у 1949 р. ще 1 браслет⁴, що надійшов 1990р.⁵ Три втрачені браслети опубліковані у “Древностях Придніпровья”⁶, а фотографія та малюнок ще двох, що до 1936 р. зберігалися у археологічному музеї Київського Наукового уні-

верситету, є у фонді О.С.Федоровського з Наукового архіву Інституту археології НАН України (м.Київ)⁷. Один із них зберігається у НМІУ (В - 5202). Відомості ще про 8 браслетів з Пастирського городища є у каталозі “Древностей Придніпровья”⁸, а ще про 1 згадує О.О.Бобринський.⁹ Тобто, усього нами обліковано 48 браслетів, які було знайдено на Пастирському городищі.

На жаль, навіть вцілілі знахідки обліковано та опубліковано не належним чином. Браслет під № 27022 (новий інв.№ АЗС - 853) походить не із розкопок В.В.Хвойка, а з колекції О.О.Бобринського і його місце знахідки не відоме. Зіставленням записів нових та старих інвентарних книг встановлено, що у МІКУ серед браслетів, які нібито походять із колекції Б.І.Ханенка, було виділено 5, що надійшли у 1905 р. від Є.М.Терещенка (нові інв. № 845, 846, 855, 856, 857; старі інв.№ 10623, 10624, 1 10-625, 10618,10619). Походять вони із розкопок В.В.Хвойки Пастирського городища. Терещенську колекцію браслетів, яку, мабуть, було відділено від основних пастирських знахідок, Г.Ф.Корзухіна один раз опублікувала як таку, що могла походити із Києва¹⁰, а вдруге – як із Середньої Наддніпрянщини.¹¹ І навпаки, браслет із Пастирського городища (№ АЗС- 843) у II публікації нібито знайдено на Княжій горі поблизу Канева.¹²

Браслети розмірами від 4,5х6,5 см. до 6,5х9,0 см. За технологією виготовлення та стилістичними особливостями прикрас їх можна розділити на кілька груп. Найбільшу із них складають срібні з тонкою дротяною серединою та порожнистими розширеними кінцями (26 екз).

I-А. Браслети із порожнистими, круглими у перетині розширеними кінцями (8 екз.), краї яких оздоблено смугами поперечних насічок (Рис, 1,1).

I - Б. Браслети з порожнистими, розширеними кінцями, які оздоблено 6 поздовжніми гранями (18 екз.) (Рис. 1,2).

II -А. Браслети масивні, виковані із суцільного майже одного у діаметрі прута круглої форми, або ж ледь розширеними, рівно зрізаними кінцями (3 екз.)(Рис. 1,3)

III - А. Уламок мідного кованого браслета, розширені кінці якого оздоблені 6 поздовжніми гранями (Рис. 1.4).

IV- А, Браслет із тонкого круглого у перетині дроту, у якого кінці загострено (Рис.1,5).

IV - Б. Браслет із круглого тонкого мідного дроту з розплющеними не орнаментованими кінцями (Рис. 1,6).

IV - В. Браслет із мідного тонкого дроту, плескаті кінці якого прикрашено “ялинковим” орнаментом (Рис.2,1).

V - А. Браслети (2 екз.), які було перероблено із дротяних шийних гривень: ободи завдовжки по 31 см. було спіралеподібно скручено до 6,5 см. у діаметрі. На кінцях збереглися петля та гачок (Рис. 2,2).

VI - А. Браслет, від якого збереглася лише половина завдовжки 9 см. То плеската смужка металу видовжених трикутних обрисів із майже рівно зрізаним розширеним кінцем. Її поверхня із лицьового боку оздоблена поперечними насічками, а ближче до краю – чотирикутником (Рис.2,4).

Переважає більшість цих браслетів була виготовлена майстрами Пастирського. У першу чергу це стосується виробів із порожнистими (I-А, I-Б) кінцями. Їх виготовляли із кованих срібних прутів, розплющеним кінцям яких надавалася об’ємна форма, а порожина заповнювалася сріблястою пастою. Затвердівши паста запобігала деформації виробів. Саме таке заповнення збереглося у порожнинах одного із пастирських браслетів (№10624). Серед пастирських прикрас, які зберігаються у ДІМі, є срібний овално зігнутий, кований прут довжиною 22 см з розплющеним кінцем (Рис. 2,6). А серед інструментів ювеліра, знайдених у 1991 р. був виріб із білого сплаву у формі “ріжка” довжиною 7 см. із розширеною однією та звуженою протилежною стороною. На його поверхні є 6 поздовжніх граней (Рис.2,5). Ця річ була шаблоном за допомогою якого формувалися порожнисті кінці наручних браслетів. Розміри та конфігурація поздовжніх граней цього шаблону повністю відповідають кінцям більшості порожнистих браслетів із Пастирського городища. Технологія виготовлення та художній стиль таких прикрас бере свої початки у традиціях ранньовізантійського металообробного мистецтва. У подальшому він набув поширення серед варварських народів. Браслети із порожнистими кінцями відомі на аварських могильниках Подунав’я,¹³ (за матеріалами Середньодніпровських скарбів із Харівки, Самгородка, Зайцева)¹⁴. Не набули поширення браслети, що виготовлялися із суцільного масивного прута (II-А), які інколи трапляються на ранньосередньовічних пам’ятках

Середньої¹⁵ та Східної¹⁶ Європи. Не стали, вони масовими тому, що для їх виготовлення потребувалося багато дорогої сировини, якої потребувалося набагато менше при виготовленні таких прикрас із порожнистими кінцями. Мабуть саме через, це, останні, й були основною продукцією пастирських ювелірів.

Найімовірніше, не були місцевою продукцією поодинокі браслети інших технологічних та стилістичних ліній розвитку, які на городище могли втрапити із сторони. Це стосується кованих з розширеними кінцями (III-A) та плескатою (VI-A) браслетів. Перші беруть свої початки у ювелірному мистецтві Прибалтики¹⁷, набувши у VI-VII ст. поширення у слов'ян.¹⁸ Другі трапляються на аварських могильниках Угорщини¹⁹ та відомі серед матеріалів Козієвського скарбу.²⁰

Не набули поширення на Пастирському городищі дротяні браслети, де вони представлені поодинокими зразками. Вони використовувалися у народів Середньої²¹ та Східної Європи²² (IV-A), Північного Кавказу²³ і Східної Європи²⁴ (IV-Б) чи східноєвропейської людності (IV-В)²⁵ Дротяні гривні із гачком та петлею, які було перероблено на браслети, (V-A) зародилися у Прибалтиці²⁶ й набули поширення у Середній Наддніпрянщині²⁷. Серед до-революційних надходжень з Пастирського городища є срібна напівкругла у перетині дротина довжиною 21 см., яку зігнуто навпіл та гвинтоподібно скручено (Рис.2,3). Найімовірніше, це рештки від виробництва браслета. Такі наручні прикраси відомі серед матеріалів Мартинівського скарбу²⁸, на Дмитрівському салтівсько-маяцькому могильнику²⁹, на аварському могильнику Озора в Угорщині³⁰ та в інших місцях.

Тобто, майстри Пастирського не сприйняли чужі для них ювелірні традиції, зберігаючи прихильність складнішим технологіям та вишуканішому художньому стилю, запозичених у ювелірів Балкано-Дунайського регіону, звідки вони переселилися у Наддніпрянщину під тиском болгарських орд хана Аспаруха.³¹

Література

1. Приходнюк О.М. Основні підсумки та завдання вивчення Пастирського городища // Археологія, 1998.- № 5, - С. 4-24.
2. Ханенко Б.И. и В.Н. Древности Приднепровья,- К., 1901,- Вып. IV-Табл. XIII, 357/360, 376.
3. Брайчевський М.Ю. Пастирський скарб 1949 р. // Археологія, 1952.- Т. VII.- Табл. 1, 5, 6.
4. Брайчевский М.В. Работы на Пастырском городище в 1949 г. КСИМК - 1951.- Вып. 36, - Рис. 46.
5. Приходнюк О.М. Технологія виробництва та витоки ювелірного стилю металевих прикрас Пастирського городища // Археологія-1994 - № 3.- с. 0.87.- Рис. 5, 3.
6. Ханенко Б.И. и В.Н. Указ. соч.- Табл. XIII, 357/360, 376, 377/378.
7. Фонд О.С. Федоровського.- Ф-7, № 6/5. - Науковий архів інституту археології НАН України.
8. Ханенко Б.И. и В.Н. Указ. соч.-С. 24.
9. Бобринский А.А. исследования в Чигиринском уезде Киевской губ., в 1907г. // ИАК - СПб.-1910.- Вып. 35.- С.80.
10. Корзухина Г.Ф. К истории Среднего Поднепровья в середине I тыс. н.э. // СА -1955.- № 22.- С.77.- Рис. 6, 1-5.
11. Корзухина Г.Ф. Клады и случайные находки вещей круга "древностей антов" в Среднем Поднепровье. Каталог памятников // МАИЭТ-1996. -Вып. V,- С. 591; С.680.- Табл. 90,4-6,8,10.
12. Там же.// С. 591; С. 680.- Табл. 90.2.
13. Fettich N. Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst // AN - 1951- XXXI.- Taf XXXII, 9,10; Kiss A. Awar Gemetries in Gunty Baranya-Budapest-1977. Vol.2.-Pl/II,7; XXXV, 3; XXXV, 3; XXXVII, 2; XXXIX, 2; XLI; L XXXI, 1-6.
14. Щеглова О.А. О двух группах "древностей антов" в Среднем Поднепровье // Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья.- Курск, 1990.- С. 200.- Рис. 9.6. - С.202.- Рис. 11.8; Приходнюк О.М., Хардаев В.М. Харивский клад // Archaeoslavica - Krakow, 1998.- С.202.- Рис. 4.4; С.202.-Рис. 11,8.
15. Müller R. Neue arhäologische Funde der Kesthely-Kytlur//Awaren Forschungen.- Wien, 1992- Band I.-S.290.-Taf.6,4; Szameit E. Zur chronologischen stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sighartskirchen Niederösterreich Awaren Forschunden. -Wien, 1992 - Band 2. S.830.-Taf.2,2.
16. Плетнева С.А. На славяне - хазарском пограничье (Дмитриевский археологический комплекс).-М., 1989,-С.114.- Рис. 60,II; Веймарн Е.З., Айбабин А.И. Скалистинский могильник.- К., 1993.- С. 58 -Рис. 37,4,5; С.75.- Рис. 50,36; С.102.- Рис. 72,4.
17. Lietuvos archeologijos bronzai. - Vilnius, 1961.- S.344-345.
18. Корзухина Г.Ф. Указ. соч.604.- Табл. 14,2,3; С.633.-Табл. 43,3; С.693.-Табл.103,8,9.
19. Kiss A.-Op.cit.-Pl.LXIII.-F.3.
20. Корзухина Г.Ф. Указ. соч.С.640 - Табл.50, II; С.641 -Табл.51,5.
21. Müller R.Op.cit.-S.298.-Taf.14,1.

22. Плетнева С.А. Указ.соч.- С.114.-Рис.60,1; Корзухина Г.Ф, Указ. соч.- С.641-Табл. 51,1.
23. Саханев В.В. Раскопки на Северном Кавказе в 1911-1912 годах // ИАК - 1914 - Вып. 56.- Табл.2.12.
24. Веймарн Е.В. Айбабин А.И. Указ.соч.-С.38-Рис.22,4; С.48-Рис. 29,24; С.52-Рис. 32.22; С.68.-Рис. 45,8.
25. Корзухина Г.Ф. Указ. соч. - С.612 -Табл.22.44,45; С.641 -Табл. 51,3,6-9, С.694-Табл. 104-1-3,5
26. Moora H.Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 Chr.-Tartu, 1931-S.317-318
27. Корзухина Г.Ф. Указ.соч.-С. 604- Табл.14.1.; С.663.-Табл.63, Приходнюк О.М. Пеньковская культура.-Воронеж, 1998,- С.112-Рис. 613.
28. Корзухина Г.Ф. Указ. соч.- С. 604 - Табл. 14,4.
29. Плетнева С.А Указ.соч.
30. Garmat E. Die müzdatierten Gräber Awarenzeit// Awarenforschungen.-Wein, 1992.- Band I. - S.170, Tabl. 1,14; S.243-Tabl.71,5,7.
31. Приходнюк О.М. Дунайська теорія походження слов'ян (реальність чи фантазія Печерника Нестора). // Пам'ять століть -1999.-№1 (16).-С.81-87.

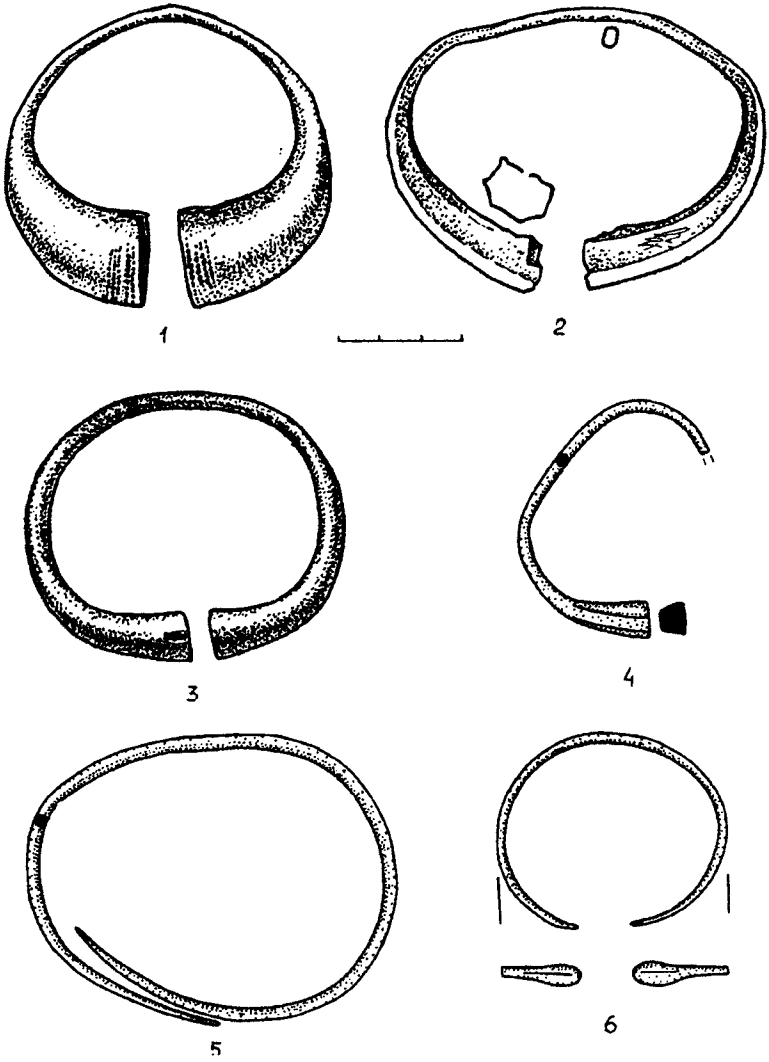

Рис. 1. Наручні браслети
з Пастирського городища

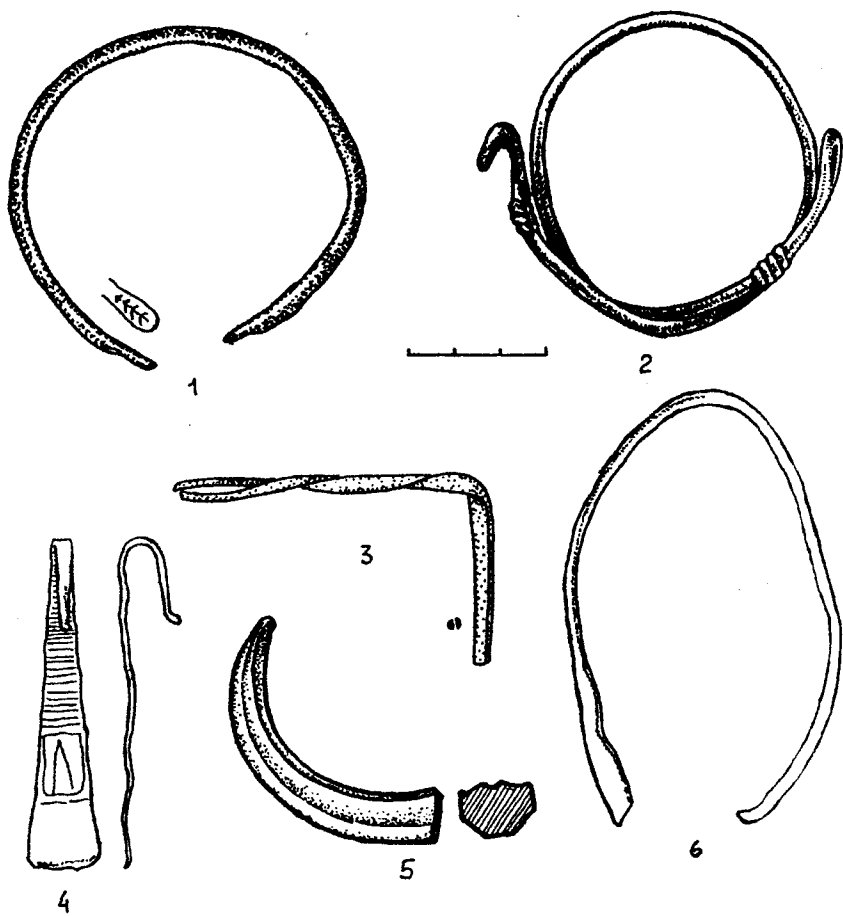

Рис.2. Наручні браслети (1,2,4);
напівфабрикати (3,5,6)